

А.ШАМУРАТОВ

**МЕНИҢ ЖОЛБАРЫСЛАР МЕНЕН
ЖОЛЫҒЫСЫҰЛАРЫМ**

(Гүрриңлер цикли)

Нөкис – 2010



АМЕТ ШАМУРАТОВ

МЕНИҢ ЖОЛБАРЫСЛАР МЕНЕН ЖОЛЫҒЫСЫҰЛАРЫМ

(Гүрринлер цикли)

СӨЗ БАСЫ

Аңшылық дүньядағы ең қызық талаптардың бири. Буны жақсы көриўим, кумартыўым сонша – аңшылықтың кумары нағыз тутқанда аш болғанымды умытып кетемен. Егер биреў: пәлен жерде қырғаўыл, қоян көп екен, жалғызақ шошқалар, сүриў-сүриў кийиклер бар екен, үйрек, ғазлар сондай көп екен десе болғаны, сол жерге барыў ушын арада дәрья болса секирип, бийик таў болса атлап, теңиз болса жүзип өтким келеди. Көз жетпес узақ болса қанат байлап ушқым келеди. Буны лап деп түсинбеңлер, шын кеўлим хәм расым.

Бул аңшылықтың кумарынан, өлим деген менен де талай сапар көрисип қайттым. Небир жабайы жыртқыш хайўанлардың тырнағында, арсылдаған аўзында өзим менен өзим тирилигимде хошласқан ўақытларым болды.

Мен сонда қорқақлықтың зыян екенин анық сездим. Қорықпасаң сабырлы, мәрт болыўда, хешнәрседен қорықпаўды, қарсыласқан жаўынды жеңип шығыўды ойлайды екенсең. Сонлықтан да ата-баба:

«Талап етсең талпынып,
Хәрнәсеге жетесең,
Қандай қыйын өткелден,
Хәмелин таўып өтесең.
Мәртлик түби муратты,
Дегениңе жетесең.
Тәўекел түби қайықты,
Минесең де өтесең,
Қайғы түби туңғыйық,
Батасаң да кетесең».

деп айтып кеткен.

Аң аўлаўға дәслепки шыққанымда қорыққан кунлерим де болды. Қорыққанлығымнан хаўлығып, алдымнан өткен жалғызақларды атпақ туўе ийнимнен мылтығымды ала алмай қалған кунлерим есимде.

Жаздың куни буўдай қорыққа барғанымда атызға падалылар дўркиресип келгенде, шертектен түсип оларды үркитиў тўе, даўысымды ды шығаралмай, демимди зорға алып жатқаным есимнен шыққан емес.

«Қорқақты көп қуғаласаң батыр болады» дегендей мен де соңын ала хәр истиң тәсилине түсине басладым. Рети келгенде букқы таслап аттым, гези келгенде алыстым, пайты келгенде хайұанлар хайұанлар менен сөйлестим.

Боянның арасына барып, қораз-қырғауыл болып шақырғанымда, тум-тусым қырғауылға, аўылдың шетіндеги жаптың ишине түсип шағал болып улығанымда тум-тусым шағалға ямаса маданда жыңғыл арасындағы ойпаўыт жерде турып қоян болып быйқылдағанымда тум-тусымның бәри қоянға толып қалады.

Сол себептен усы ўақытқа шекем алдырмадым, талмадым. Арық мергеннің иниси Шабик мерген аталып елатымда киятырман.

Сөйтип, сизлерге жолбарысты қалай аўлағаным, оның тырнағынан қалай қутылғаным хәм олар менен қалай дос болғаным хаққында азған сөз етип берейин. Буған көп адамлар: бул өтирик, бундай да лап болыппа, хеш итималы жоқ деп таңланар. Бирақ, булар нақ өз кара басымнан өткерген аўхал болғанлықтан, мен хасла шубхаленбеймен, айта беремен.

Оның ушын кеширерсиз.

ЖОЛБАРЫС АҢЛАҰҒА ДӘСЛЕПКИ ШЫҒЫҰЫМ

Сентябрь айларының бир күнлери дайым басыўда гүзлик буўдай егип жүрип, жолбарыс көргенлигин, түни менен қорқып жата алмай шығатуғынлығын айтып жиберипти. – Жийеним келип маған бир-еки күн жолдас болсын, - депти.

Буны еситип туратуғын мен бе! Дәрхал атқа ер салыўға асықтым, сонда аңшылық етип жүрип, жолбарысты аўлап көрмегеним мени әбден қызықтырды. Жолбарыстың дүньяда ең күшли, ашыўшақ, жыртқыш хайұан екени мени кәўиплендирмеді.

Мылтық дәримди әнжамлап, атыма минип шаўып отырдым. Хәдемей-ақ жетип бардым. Дайымның:

- Жолбарысты аўлама, зая боласаң, ол күтә ашыўлы, кекли, ызалы хайұан, туқымқурт етеди, сәл жерде қазаң жетер. «Тек жүрген, тоқ жүрер» - деген сөзлериниң бирин де қабыл алмадым.

Қорқақ ябы шелектен де үркеди.

«Әжел жетсе төсектен де түртеди», - деген үйреншикли қосығымды айтып, жолбарыстың изин излеп, тоғайға сиңип кеттим. Дайы пақыр шырлаўы менен қала берди.

Көп узамай-ақ жолбарыстың изин таптым. Жолбарыстың изин бурын көргеним бар еди. Пышықтың изиниң пишиминде, үлкенлиги бота тайлақтың

изиндей үлкен болады. Тоғайдағы орпан боздағы изи ап-анық болып жатыр екен. Мен де қуыялап отырдым.

Сайдан сай, бүктен бүк қоймай қалың тоғайды жапырып жүрип киятырман. Алдымнан жолбарыс түүе, қаңғырған күшик те шықпады. Қатты ызам келди, жолбарыстың изинен де жаңылдым.

Күн нәзерин батыўға бурды. Бүгинги үмитимди үзип, мылтығымды ийниме салып, қосық айтып киятырман. Бир мэхәлде гелек қара таллардың тусына бара бергенимде, маңлайымның алдынан жылдырымдай секирип бир нәрсе өтті. Қарасам, жолбарыс. Мылтығымды ала-сала изинен бир рет көширгенимде оң тәрәпимнен келип, ийнимнен тислеп ылақтырғанын бир-ақ билдим. Сонда өзимди бултқа араластым ба, жарты жағым жолбарыстың аўзында кетти ме екен деп едим.

Бир мэхәде есимди жыйып қарасам, этирап тастай қараңғы, тула боым даладай қан. Жуўан қара талдың геллегинде жыбырлаған шақалардың үстинде шалқамнан жатыр екенмен. Өзимди тиклеп қозғалайын десем, оң жағым қозғалтпайды. Сол қолымды таянып тиклене бергенимде, жерден гүркиреген жолбарыстың даўысын еситтим. Жерге қараўыма үлгермей-ақ гүркиреген даўысқа араласып топырақ жаўды. Оннан соң көзимди жумып, қозғалмастан жата бериўге мэхбүр болдым. Сөйтип жатып, көзим уйқыға кетипти.

Азанда – әй, тур, - деп таяқ пенен түрткен даўыслардан оянып қарасам, күн жаңа шығып киятыр екен. Ғаўырласқан адамлар, арбалы пишен тасып жүрген жақын аўылдың адамлары екен. Қуўанып кетсем де, ашыўлы жолбарыс есиме түсип пишеншилерге:

- Жолбарыс қайда? – деппен. Олар хайран қалысып, этирапына қарасты, хешнәрые көринбегеннен соң мениң менен хәзиллести де, мени түсирип алыўға киристи. Жолбарыс болса, әллеқашан кетип қалған екен.

Пишеншилер от жағып, мени жылытып, жараларымды танды. Басымнан кешекен ўақыяларды пишеншилерге айтқанымда, олар:

- Япырмай бала, тас-тастан қалған екенсең, сен бахытлы екенсең, - дести.

Олар менен жазылысып чай ишип, жолбарысхәкқында олардың ертеклерин тыңлап, ўақты хошлық пенен тарқастық.

* * *

Ийнимнің жарасы еле питпей атыр. Он күннен бермаған дайымның қасындаман. Ағам, апам қапа болар деп үйге хабар бергенимиз жоқ.

Ишим пискени былай тұрсын, аңсызлық етип жолбарыстан усыншама хорлық көргеним ыза, кегимди қайнатады. Қолым жазылса болар, сол

жолбарыстан өшимди алмай тири жүрмеспен, деп тисленемен. Мениң бахтыма қарсы қолымның жарасының да питпей атырғаны.

Неше сапар қолымның қозғалтпауына қарамай-ақ мылтығымды алып жолбарысты излеп кетпекши болғанымда, дайым урысып, зор тәуелле етип, мени басылдырған еди. Ол әстелик пенен:

- Өжетлик те керек, хәрнәрсеге өз ўақтында, өз жайында болса күтә жақсы болады, сол ўақытта ислеринди ислеменнен соң, енди шыдаў керек! – деди, мен оннан бетер ызаланып, және мылтығыма асылып, кетпекши бола бергенімде, дайым қолымнан мылтығымды алып қойды. Бир күни ол:

- Қызбалық ете бергенше, истиң өнетуғынын ойла, усы қызбалығың болса, ертең тәуір болып, жолбарыстың соңына түскениң менен де хешнәрсе питкере алмайсаң. Ойланып ис етпек керек! – деди. Сөйтти де ол қойнынан дәстелери узын, ушы орақтай тик қайтарылып сапланған еки жүзли өткир үш пышақты шығарды да:

- Бул жолбарысты хийле менен услап өлтирмесек, тегинликте услатпайды! – деди күлимлеп, пухталық пенен.

Мениң денемде қуўаныш пайда болды. Дайымды буннан бұрын жаман көрсем де хәзир көзиме күтә ысық көрине баслады. Хәқыйқатында ол мени шақырғанда жолбарыстан қорқып шақырмағанын сезетуғын едим. Ал, бирақол мени жолбарысты аўлаў ушын келди деп те ойламаған еди. Тек өзине ес болыў, ермек болыў ушын келди ғой деп ойлаған еди.

Мен оған жақынлап сөзин тыңладым.

- Мен бул пышақларды жолбарысты услаў ушын дүзеттирген едим. Усы пышақлар менен жолбарысты услаймыз хәм өлтиремиз! – деп дайым сөзин даўам етти.

- Мылтық пенен өлтире алмай жүргенде, пышақлар менен қалай өлтиремиз? – дедим. Ол:

- Жүр, хәзир тоғайда жолбарыстың жүретуғын жерине барайық, соннан соң өлтириўдин жолын өзиң көрерсең, - деди. Мен қуўаныўым менен оның изине ердим. Қолымның аўырғаны да билинбей кетти.

Бизлер тоғайдың қамыслық аралас шетлерине келип бул жерде жолбарыстың тум-тусқа кеткен излерине жолықтық. Шатлықтың арасы менен кеткен тар соқпақтағы изге тўстик. Соқпақ тар хәм аяқ басарға жери жоқ, барлығы шат. Бир жерге келгенде тоқтадық. Дайым исине киристи. Мен сығалап қарап турман.

Ол соқпақтағы шатты тығыңқырап, ортасынан бир жерин аяқ басыўға қолайластырып қойды. Сөйтип, еки пышақты еки жаққа, биреўин қак ортасына шалқасына қойып, үшеўиниң де сабының ушын тийдирип

жақынлатып қойды. Сапларының беллеріндеги илмешектен шаттың ирилерине беккем етип байлады. Сөйтти де маған қарап:

- Әне, енди усы жерден жолбарыс өткей деп тилек тилейбер. Егер өтсе, мына саплардың ушынан пәт пенен бир басса болғаны, еки жақтағы пышақ еки бүйирден, орыадағы пышақ қарыннан шаншылады. Жолбарыс қара күшке салып, бирден алға умтылады. Бүйирден яки қарыннан бир кесип өтсе болғаны, ишек қарны ақтарылып, жолбарыс көп узамай өледи. Түсиникли ме? – деп күлип, мениң мурнымнан шертти.

Мен: - күтә түсиникли, дедим. Буннан соң қосына қайттық.

Мен күнде еки-үш рет барып тексерип турдым. Төртинши күни барып, көргенде пышақлардың ушында қаны бар. Ортаңғы пышақта жолбарыстың азмаз жүни де бар. Пышақлардың бир нәрсе илгенин сездим де изине түсип отырдым. Жол бойы қан. Еки жүз кәдемдей жерге барғанда жолбарыстың ишек қарны ақтарылып атыр екен. Өзи алға умтылыұы менен өлипти.

Мен жуўырыұым менен келип, дайымды шақырып, апарып көрсеттим. Ол күлимсиреп:

- Мине, жолбарысты усылай хийле менен услаў керек! – деди.

Мен дайыма күтә ырзалық билдирдим.

ҚОРҚЫНЫШЛЫ ҮШ КҮН

Арадан бир жылдай ўақыт өтти. Жолбарыс ҳаққындағы болған ўақыя да умыт болып кетти. Жаздың ыссы күнлериниң биринде аўылға үлкен ғалаўыт түсти. Бир жолбарыс күнбатардағы тоғай беттеги соқпақ жол менен тиккелей аўылға бет алып киятыр десип, адамлар кими там басына, кими төлеге жасырынып, кими жуўан тереклерге минип жанын қорғап атыр.

«Жығылған гүрескетоймас» дегендей, дәрхал үйге кире сала мылтығыма асылсам, қорғасынлап оқлаған бир де оғым жоқ екен. Ишим уўдай ашыды.

Жолбарыс пенен шошқаны майда пытыра оқ пенен атыўға мүмкин емес, оған хәлеклениўге, болмайды. Соның ушын мылтығымды тартып урдым да далаға шықтым, неде болса жолбарыстың бет алыс бағдарын билгим келди.

Аўыл арасы ығысқан адам. Тап аўыл арасы бир апатқа ушырағандай. Ийтлер қаңсылап адамларға тығылысады. Жолбарыс ийтлерге өш деген менен ийттиң ийелери ийтлерин қарғап, куўып жүр. Мен жолбарыстың артынан шықтым. Ол аўылға жүз кәдемдей жерде киятыр екен. Жолбарыс аўылдың уў-шуў даўысынан, ийтлердиң қаңсылап үргенинен хеш сескенетуғын емес.

Басын төмен малып әсте-ақырын киятыр. Узақтан сақпан менен оған қарсы атылған кесеклер де шыбын шаққандай көринбейди.

Жолбарыс туп-туұры аўыл ортасына кирди. Аўыл ортасы үш танап жердей майданлық еди. Майданлықтың күншығар шетирегинде байдың бийик етип салған мал қорасы бар еди. Жолбарыс аўылды бир аралап шықты да сол қораға кирди; қайтып шықпады.

Адамлар сол паналаған жеринен үйине кирмеді. Тура берді. Кеше пададан қайтқан маллар, қой-ешкилер аўылға әкелинбеді. Усы аўхалда аўыл үш күн удайына дағдарыста болды, жолбарыс та аўылдан шығып кетпеді. Адамлар оның жанына барыў тўе аўылдан шығарыўға үйине кирип-шығыўға қорықты.

Мен жақын аўыллардан зорға дегенде бес-алты оқлық ғана қорғасын таўып мылтығымды оқлап алдым. Енди қалай да жолбарыстың кандайаўхалда екенін билгим келді.

Узақтан дәрўазаның алды бетинен барластырсам, ҳешнәрсениң саңлағы көринбейді. Еки үш жигит пенен бийик зәңги әкелип, қораның оң тәрәпине қойып әсте минип басымды көринер көринбес етип, сығалап қарасам, жолбарыс қораның арғы сол тәрәпинде алдыңғы еки аяғын көсилип, ийегин созып аяқларының үстине қойып жатқан екен. Дым қозғалмай узақ жатыўына қарағанда көзи жумылыўы болса керек.

Оны қораның аўзынан кирип атыў күтә қәуипли, ал турған жеримнен ата бериўге узақлық етип, оқ қалпал тийе ме ямаса оқ хәлсиреп барып тийип өлтирмес деген ой болды. Және қарсы алды болғаннан соң гөзлеп атырғаныңда көзин ашып жибере ме, әлле қәйтеди.

Ақырында қораның арка тәрәпинен ярым аршындай жерден жолбарысты нышынлап атқандай саңлақ еттим.

Адамлардың көпшилиги мениң тилегимде. Тек гейпаралар ғана- «Бул бала бир бәлеге ушыратпаса болар еди. Өзиниң кесирин бизлергеде тийгизеди ғой, жолбарыс деген кутә ашыулы нәрсе деп гуңкилдести». Мен өзиме уйреншикли тәўекелиме сыйындым да мылтықты тесиктен өткерип гөзлеуге киристым.

Қулақ шекең усы емес пе деп берип жибергеним, жолбарыс төрт аршындай жоқары секирип тўсип, шыр гўбелек айнала бергенде екинши оқ пенен берип жибергеним жолбарыс қулады. Сеспей қатты билемен. Ҳеш қозғалмады.

Жайлық пенен мылтығымды суўырып алып ийниме салдым. Адамлар жолбарыстың өлгенин көрмесе де бизлердиң дем алыўымыздан сезип, орынларынан турып, өрип бизлерге қарап жүрди. Ҳәммеиз жолбарыстың қасына бардық. Жолбарыс растан да сеспей қатқан екен. Дәслепки атқаным басынан, соңғы атқаным өкпе-жүректен тийипти.

Адамлардың күтә ұақты хош болды. Мени әйем замандағы өткен Арык мергеннің иниси Шәбик мерген екенің рас екен дести.

Үш күннен берли үйлерине кире алмай, ас татпай, далада жипсиз байланған халық үйлерине кирди. Мениң тум-тусымнан сансыз рахметлер жаўды. Бул мәртебе мени күтә хәллендирди, аңшылыққа ықласымды бурынғыдан да бетер күшейтти.

ЖОЛБАРЫС ТЫРНАҒЫНДА

Балық аўлаў да күтә қызык нәрсе. Балық аўлаў дегенде қандай қыйынлықлар болса да түрине қарамайтуғын едим.

Әмиўдәрья бурқып, топырақты гүреп ылайланып ақса да балығы мол дәрья. Бунда ылақаның ең тайнапыр аўырға 5-6 батпан келетуғынлары бар, сүўен, сазан бекирениң де ең ирилери бар. Марқа, ақшабақ тағы басқа түрлери толып атыр. Буларды услаў кимлерди қызықтырмайды?!

Бирақ усы балықлардың аўланатуғын хәр түрли мәүсими болады. Июль, август айларындағы топан тасыўда сүўен, үлкен жайын, ылақлар көп аўланады.

Ири жайынларды керши ямаса үлкен ылақа қармақлар менен хәм шанышқы менен усламасаң, аўларды жыртып кетеди. Мен бул мәүсимди куры өткергим келмейтуғын хәр жылғы әдетим.

Август айларының бир күнлери Әмиўдәрьяның ийримли айланбасына керши хәм қармақ салып отырман.

Арқам тоғайлық, ұақыт ярым ақшамнан өтти. Ай сүттей жарық. Арқадан таң самалы есип тур. Тиккелей қамыслардың сытырсы Әмиўдәрьяның шылпылдаған даўсына қосылып, аўыр бир хәдийсениң алдынан шертилетуғын саздай болып турыпты. Кершим де, қармақларым да хеш өт қақпады.

Ық беттеги курып қойған қармақларымды тексерийге қамыслықтың арасы менен жүрдим. Қолымда шанышқым да бар. Хәр қармақтың арасы жүз кәдемдей жер еди.

Биринши қармақтан өтип, екінши қармаққа барсам, бир ылаққа илинип, шамбырлап атыр. Барып жиптен тартсам хеш күш бермейди. Қолымдағы шанышқым менен шанышқаным, қапталлап тийсе керек, зорға дегенде жаңа тартып алғанымда оң жағымнан бир нәрсе ырылдап келе пәт пенен дәрьяның рашына қағып жиберди. Ентигип барып тўстим. Жолбарыс екенін билеқойдым. Және ырылдап келип, оң қолымнан тислеп ийығына қағып салды, сөйтти де тоғай иши менен жүре берди.

Мениң тек сүлдерим киятыр. Арадан бираз ўақыт өткеннен соң өзиме келе басладым. Гә тар соқпақ пенен, гә шатлықтың арасы менен киятыр. Усти-басымныңырым-жырым болғаны былай турсын, хәмме жеримниң тикенге тырналыўы, бет-аўзымның шыжбайы шығып қанаўы жаныма өтип баратыр. Сәл қозғалайын десем, қолыма тислерин батырыңқырап ырылдап қояды.

Усылый киятырып, өлимнен басқаны ойлаў мүмкин болмады. Жолбарыс 2-3 жылдан адамның гөшине жеригеди дейтуғын еди, сол рас болғаны, мен сорлы буның жерик асына дуўшар болғаным, деп ойладым. Тағы да жолбарыс ашыўлы, кекли болады дейтуғын еди. Бул баяғы атып өлтирген жолбарыстың кегин алайын деп жүрген шығар. Егер нақ сол болса, мени кўтә қыйнап өлтиреди-аў, деп те ойладым.

Жигилдикли қалың тоғайдан өтип, қопалы қамыслықтың арасынан жүрип киятыр. Бул мәхәлде таң да ата баслады. Әтирапта сырт еткен сес, қыйт еткен даўыс жоқ.

«Басқа түссе баспақшы боларсаң» дегендей өлимге де көндим. Бул минутларда мениң басыма нелер келип кетпеди. Анамнан туўылып, есимди билгеннен усы жигирма жасыма келгенимдеги дәўирдиң бәри есиме түсти.

Дүньяда хәркимниң хәртүрли өлими бар. Биреўлер уллы саўашларда елиниң, халқының ар-намысы ушын өледі. Адам баласы дүньяға келгенде қатарынан кем болмаўды, мәртликти ойлады, күсейди.

Мәртлик, батырлық, кара бастың ғамы ушын, ел ушын етилген исти ғайратты айтады. Еси-ақылы пүтин ким болса да мәрт болыўды арлы-намыссы болыўды, батыр болыўды өле-өлгенше халық ушын, ел ушын хызмет етиўди мақсет етеди. Ал, мен болсам, ғырыстай күшиме толысып турған ўақтымда хеш жерде хәрқандай адамлар айтып жүргендей ўақыя болмай-ақ бир хайўанның қысымында әжелім жеткени ме? Мениң: - ал енди қолыңа түстим, өлтирсең өлтир, - деп мүлайимлесийимниң жөни қалай? Қой хәдден асқан қорқақшылықтың кереги не?! «Өлим қорқаққа өш» дегенди билмейсең бе, Өлим-өлим бир өлим. Анадан бир туўылмақ, бир өлмек бар. Көп болса қыйналыңқырап өлермен. Қолымнан келгенинше, күшимниң барынша қутылыўдың жолында болайын, - деген пикирди тастыйқладым.

Күн қызарып киятыр. Көзимди ашып, көзимниң жеткен жерине қарап киятырман.

Егер де бос киятырған қолым менен жолбарыстың жутқыншағынан беккем услап буўсам, демигип өлмес пе екен деген де жоспар бар. Жоқ, қалай деген менен жолбарыс ғой!

- Хәссений... - деп ойланып, және: бирден жанымнан тасламай жүретуғын полат қанжарымды да усы сапары таслап кеткенимди қоя бер!

Усылай жүріп киятырғанымда қалың қамыслықтың арасынан соғылған қос сымақ жайға келдик. Оның аұзына барғанда, жолбарыс қуйрығын былғаңлатты. Қолыма тисин батырыңқырап, маған абай етип ырылдаңқырап қойды. Сөйтти де қолымды жиберди.

Мен бул ырылдауына – «тыныш, қылт етпей тур» - дегени шығар деп түсіндим. Ол алдыңғы сол аяғы хәм аұзы менен қостың итияжланып бекитилген аұзын аша баслады.

Есик ашылыұдан емшектен айырған көпек ийттиң баласындай сарғыш жүнли жолбарыстың баласы алдына ойнақшып шықты.

Мени қостың төрине апарып ылақтырып урды. Баласы маған келип, ийскелеп, хәр жеримнен тислеп тартып, ойнай берди.

Жолбарыс баласын еки үш жалады да маған қарап бир ырылдап қойды. Есик аұзына кесесине түсип жата баслады. Көп узамай басын және бир көтерип, маған қарап ырылдап қойды.

Баласы оған қулағын тикирейтип қарады да, мениң менен және ойнай берди. Бул абай етиұлердиң бәри де мен хәкқында шығар деп әсте дем алып жата бердим. Ал, баласы мениң етигимди ғайзап, кийимимнен тартып ойнап жүр.

Арадан он минуттай ўақыт өтти. Жолбарыс қурылдап уйқыға киристи. Қатты қурылдауына қарағанда жолбарыс күтә шаршаса керек, түни менен жейтуғын олжаның рети болмағаннан соң гезип-гезип ақырында мени тапқан ғой, деп ойладым.

«Ал, Шәбик мерген, хәмелиң болса ететуғын ўақтың келди! – дедим ишимнен өзиме өзим.

Қостың ояқ-буяғына еркин қарай басладым. Қос сондай жақсы, пукта дүзетилген. Қопаллықтың түбин қазып, астына қалың етип қамыстың үпилдирик басын төсеген. Этирап қамыс пенен қоршалған, күн бетти қалыңырақ етип, иймейтип сая еткен. Әйтеўир бир уста адам соққандай.

Жолбарыстың баласы да шаршап уйқыға киристи.

- Қәне, енди не қылсам екен? Усы ўаққытта бир тәсил ойлап таппасам қалғаным. Өзимнен үмитти үзиўим тийис.

Қамыслықтан атлап өтейин десем, қамыс сылдырлап жолбарысты оятады. Отырған жеримнен қопаллықтың астын тесейин десем, қопалық қалың, қамыс қыспадай. Онда бираз ўақыт керек.

Әсте-ақырын орнымнан турдым. Жолбарысқа қарап жүрдим. Қорықпадым. Дүрсилдеген жүрегимди басып, еркин хәўадан терең дем алдым. Кең тәбийғат, жарқыраған күнниң жақтысы мени қушағына қысып, баўырына басқандай, татлы самал менен көтерип, хәўалап ушқандай болып

тур. Денеме бираз күш енгендей болды. Және де тереңнен демимди алдым да, - я бахыт! – деп пешимди жыйдым.

Жолбарыс тумсығын ишке алып жатыр. Қуйрық бети сыртта, жанбаслап эле қурылдауы менен уйқлап атыр. Мен жолбарыстың түбине барып, артқы еки аяғының қасына оң аяғымды қойып, жайшылық пенен атладым. Екинши умтылып сыртқа шықтым. Көп егленип турмастан, тырс еткізбей алға бастым. Анық он қәдемдей узақлағаннан соң қанат байлап отырдым. Ушқаным емей не? Жолдағы қалың шеңгел, сирескен жантақ, шатасқан шатлық биреуі де көзиме көринген жоқ. Сақпанға салған кесектей зыңғып киятырман.

Арғы басы 15 – 20 минут ишинде дәрьяға келип жеттім. Келген жерим бийик тикжар, нағыз ағыслы жер екен. Хеш иркилип турмадым. Ойланыуға мурсат жоқ. Сол келиу пәтима дәрьяға өзимди аттым.

Өзимнің талай өтип жүрген Әмиүдәрьям ғой, хә демей-ақ қыялап ықлап, аржағына өттім. Майға түскен тышқандай болып жағаға шығып кийимлеримди сығып турсам, аржақтағы мениң дәрьяға таслаған жеримнің шаңы аспанға шығып атыр. Абайлап қарасам бағанағы жолбарысым. Оның жер тырналап ақырғаны тап кулағымның қасында шыққандай.

Шала-шарпы кийиндим де, алға қарай жөнелдим.

Сол барғаннан аўылда еки күн жатып, үшінши күни жора-жолдасларымменен қарыу-жарақ алып, дәрьяның аржағындағы кершиге, қармақларға кемели барсақ: баяғы ылақа дәрьяға ырғып түсип, еле илинип тур екен. Оны алып кемеге салдық. Жораларыма жолбарысқа бенде болған жеримди көрсеттім.

Кершиге келсек, еки сүуен түсип тур екен. Бизлер де буйырғаны усы шығар деп алып, керши, қармақларды жыйып қайта бердик.

Соннан баслап қандай бир аўылға шықсам да, қарыу-жарақты тасламайын деп серт еттім.

ҚӘҰЕНДЕРШИЛИК

Бир күни жазғы түнде, мергеншиликтен келген шаршауым менен қара үйде қатты уйықлап атыр екенмен. Ярым ақшам аўған уақыт. Ай сүттей жарық. Есик тарсылдап ашылды. Жалт қарасам, бас ушымда бир жолбарыс отыр.

Жүрегим суу ете қалды, тап суу түбине кеткендей болдым. Түсим шығар дейин десем, өңим-ақ. Қозғалыу мүмкин емеслиги былай турсын, менде тап сол мәхәлде хеш дәрман да жоқ болды.

Арадан 3-4 минут өтті. Демимди әсте алып, көзимди ашып жолбарысқа карасам, жолбарыс бурыңғы жолбарыстардай емес, буның түри мүләйим, куйрығын былғаңлатып, артқы сол аяғын көтерип оны жалап қоя береді. Мен хайран болдым.

Бираздан соң аяқтарын төсеп жатты. Сонда да ыңырсып жаңағы аяғын жалай берді.

Ақырында буған бир нәрсениң болғанын сездим. Мен өзим жерде жатырғаннан соң алдыңғы еки аяғы мениң көпшигиме тирелип турды. Ғаррылардың айтыуынша: «Шерим, шерим, жаныуарым» деп қолым менен аяқтарын сыйпасам да сол ыңырсыуын қоймады.

Соннан соң бул меннен бир жәрдем күтип отырғой деп түсіндим де, орнымнан тура басладым. Жолбарыстың ашыуы келерме десем жоқ. Қайта куйрығын былғап жатыр. Мениң менен иси жоқ. Турып шыраны жақтым. Оның көза масаладай жанып, шыра менен шағылысты. Өзи мүләйимсип турса да, турпатынан адам қорққандай. Сумлықты буннан да бетер асырайын деп келген баяғы жолбарыс па деп те гүманланаман.

Жолбарыс кекли болады деген сөзлер ойыма қорқыныш салып қояды.

Жолбарыс неге ыңырсып артқы аяғын жалай береді, деп артқы аяғына карасам, артқы аяғында қан бар. Қасына барып услап қанның шығып жерин сыйпап көрсем, бир нәхән жийде тикен. Сығалап карасам алдыңғы еки тырнағының арасына қадалған екен. Тырнағыма зорға илиндирип тартып жибергеним жолбарыс туулап шыңғырды. Тикен алынбады. Сыңсып жылайберді. Мен не болса да усы тикенди алып, буған жақсылық етип жиберейин деп ойладым.

Мылтықтың азбырайлары туратуғын қалтада кишкене ғана қысқыш бар еди. Соны алып келип, етке нықлаңқырап басып, тикенди қысып тарттым. Жолбарыс бийшара шыңғырыуы менен жатыр. Қысқышты қысып тартып жибергеним, тикен сууырлып шықты. Узынлығы үш бармақтай бармақтай бар екен. Жолбарыстың шыңғырыуы жер жарды.

- Сен де жанның татлы екенин биледи екенсең ғой! – дедим түсинбеседе оған күлип. Жан деген күшлиге де, күшсизге де бирдей шийрин ғой, әсиресе, күшли жолбарыс усаған хайуанлардан гөре, өзлеримиз анағурлым тозымлы екенбизғой деп ойладым. Мен де усындай жолбарыстың буннан да бетер азабын көрип едим-ау, сонда мен буннан бетерирек азапқа шыдадым ғой деп мақтанғандай қыялда болдым.

Жолбарыс тынбай аяғын жалап атыр. Ыңырсығанын да қойды. Бир мәхәлде орнынан турып, маған қарады. Көз алдымнан бир-еки-үш мәртебе жалады ды, бурылып жүре берді. Мен бундай бир болған уақыяның сәтли өтиуине қууаныш пенен қала бердим.

* * *

Ертеңине түнде жаңа уйқыға кетип баратыр едим, далада бирнәрсе гүрс етип жерге түсти. Дәрхал мылтығымды алып далаға шығып қарасам кешегі жолбарыс. Ол болғаннан соң қорықпадым да, атпадым да. Жақынлап барып қарасам, жаңағы гүрсилдеген бауызланған бир қой. Жолбарыс маған қарап, көзлерин жаўдыратты да, қуйрығын былғаңлатып кете берди. Буның кешегі тикенин алғаным ушын әкелгенин хә демей-ақ сездим. Булар да жақсылыққа жақсылық етиўди биледи екен ғой деп ойладым.

ЖОЛБАРЫСТЫҢ БАЛАСЫН ӨЛИМНЕН ҚУТҚАРДЫМ

Мергеншиликтиң ўақты болғанша қаўын-қәмек етип турайын деп Әмиўдәрьяның қайырына қаўын еккенмен. Қаўынның басында кейипли ылашық та бар. Күнде сол жерде қонаман. Қаўыным да писип атыр. Қаўын писиктегі үлкен жаў – шошқа. Олар қаўын атыздың ишине кирсе, пәлектиң астан-кестенин шығарғаны былай тұрсын, қаўынның барлық түйнегин де жарады.

Мен түни менен қарымға түсип алып, жасырынып жатаман да, қорық қорыйман.

Бир күни, ярым ақшамнан аўған ўақытлары бир топар падалылар күнбатар беттен келип атызға түсти. Жаңа атажақ болыпгөзлегенимде падалылар өзинен-өзи басқы таўып, келген жағына қарай тум-тарақай қашты. Мен бул аўхалға хайран қалдым. Мени сзди деўге мен жатқан жеримнен сылқ етип қозғалмадым. Серлеп ту-тусыма қарамадым. Ай сүттей жарық. Елп еткен самал да жоқ. Тыныш аққан Әмиўдәрья суўы, оның аржағындағы тереклер қараўытып көринип тур еди. Арқада бир шақырымдай жерде жийдели тоғай анық көринеди.

Солай да шошқалар үрккендей жан-жағында хешким көринбеди. Мен орнымнан тұрып ылашығыма бет урсам, ылашықтан бир жолбарыс шығып киятыр. Ол мениң изим менен маған қарап киятыр екен. Мен үйреншикли аўхал болғанлықтан ба, әйтеўир қорықпадым. Енди мылтық атыўдың, қашыўдың хеш итималы жоқ. Ара күтә жақын қалды. Бул сапары да аман қалыўдың итималы қалай қалай болар екен деп ойладым.

Демимди алып, өлимге болса да көнип, көзимнің асты менен жолбарысқа тигилип қарасам, жолбарыс ыңырысып, бул да қуйрығын былғайды. Жаным жайына түсе баслады. Мылтығымды ылақтырып урдым да жолбарыстың қасына «шерим, шерим» деп бардым. Бир жери аўырды ма екен, аяғына тикен кирди ме екен деп хәмме жерин көрип шықтым.

Аўырған, сызлаған ҳеш жери көринбейди. Қуйрығын былғап, мени ертип жүре жақтай көринди де турды, орнымнан турып, изине ере басладым. Мылтық та, қаўын да умыт болды, неде болса бир қызық ўақыяның үстинен шығаман ғой деп қуўанып киятырман. Бурынғы қорқынышлардың да барлығы естен шықты.

Жолбарыс тар ғана соқпақ пенен тап маған жол баслап киятырғандай болып, тәўир адым-адым жүрип отырды, ўақтын-ўақтын маған қарап қойды. Мени қалып қояма, әлле қәйтеди дегени шығар деп мен ойланаман.

Тоғайдан өтип, қопалықтың ишине кирди. Бул мәхәлде ай батып, таң ағарып белги бере баслады.

Бул жерлердің бәри маған таныс. Бул мергеншиликтің дәртинен Әмиўдәрьяның еки жағасында баспаған төбем болмады. Бул жер Қазанкеткеннің арқасы еди. Жақын жерде елат та жоқ.

Күн шықты, бизлер еле сол қамыслық пенен киятырмыз. Бир мәхәлде жолбарыстың үйине келдик, пышықтың баласының сыңсығанындай ашшы сес шықты. Жолбарыстың баласы екенин биле қойдым. Келип қарасам, қызыл шақа, ийттиң жаңа туўған күшигиндей баласын жолбарыс жалап атыр. Сығалап қарасам, жолбарыстың баласын қара қумырсқалар басыпты. Денеси даладай қан, исик. Жолбарыс тили менен жапырып, алдын қуўдым дегенде арты гүўлеп жабылып, қумырсқалар жолбарысқа ҳеш күш бермеген екен. Мен жолбарыстың неге ертип әкелгенине жаңа түсиндим. Дәрхал жолбарыстың баласын қолыма алып, қумырсқаларын арта басладым.

Бала деген ғой. Жолбарыс өзи сондай күшли хайўан болса да, қумырсқаға күши жетпегени хайран қаларлық. Баласын өлимнен қутқарыўға адамнан жәрдем сораўын қараң!

Хә демей-ақ баласын қумырсқадан арттым. Үйдиң сол жағына жақсылап, астына қамыстың үпилдиригин салып жатқардым. Жолбарыс барып, баласын емизе баслады. Мен қумырсқалардың инин тығып, өзлерин аяқ пенен тепкилеп өлтире басладым. Жолбарыстың үйинде қумырсқа баласы қалмады.

Енди кетиўге мүмкин шығар деп оған қарап қуллық етип, оннан еки көзимди айырмастан далаға шықтым, жолбарыс баласын өлимнен қутқарғаныма мәс болғандай еки көзи жаўдырап қала берди.

Арадан және бирканша ўақыт өтти. Жазғы қаўынлардың писип тамам болып, гузги қаўынлардың писип атырған ўақты еди.

Бир куни кун аўған шамасында, шертектің астында қаўын жеп отырсам, кубла беттеги тоғайлықтан бир жолбарыс тиккелей маған киятыр. Ол мени

көрмеген шығар деп, орнымнан тура салып шертектің бағанына илдириуіли турған мылтығымды алып қолайласа бергенімде жолбарыс бірден тоқтап қалды. Ол меннен көзін айырмады. Қуйрығын былғаңлатты да және маған карап журиуін дауам етти.

Бул ұақлары мениң есиме – жолбарыс тиймегенге тиймейди, екиншиден, куйрығын былғаңлатқаны жаманлыққа емес, жақсылыққа. Өзиниң бир қыйын аўхалға ушырасқаны ушын жәрдем сорап киятырған шығар деген ой тусти.

Жолбарыс жақынлады. Абайлап қарасам, тап анау кунги жолбарысым!

Тап мениң ойлағанымдай болып шықты. Бир кемислиги бардай куйрығын былғаңлатып қасыма келди.

Хәмме жерине көз жибердим. Хеш жеринде хешқандай мултик коқ. Аяғына шөгир киргенге де усамады. Тек кейнине бурылып, сыңсып айлана берди.

Мен дәрхал буның изине ериу керек екенин биле қойдым. Ол журди, мен изинен ерип отырдым.

Баяғы өзиниң уясына карап киятыр.

Тоғайлықтан өтип, камыслықтың арасына келдик. Бир қалыңлаң жерде тоқтадық. Сол жағыма қарасам, пукталап жаңадан дуетилген бир уя тур. Ишинде хешнә жоқ.

<<Мен буның баласына бир нәрсе болған ба, деп гуманлана басладым. Қумырсқа талап өлтирген шығар, болмаса жолбарыстың баласына ким тийеди>>? –деп те ойладым.

Бул бийшара баласынан айрылып, сергизданы шығып, қатты қайғыда жур ғой деп аядым. Есиме <<Шәрияр>> дәстанындағы анасы Шәрияр ажырасқаны тусти.

Қаршыға қустың баласы,

Қайында болар уясы,

Қайын тубин жел қақса,

Қайғыда болар анасы,

Ийтелги қустың баласы,

Ийтенде болар уясы,

Ийтен тубин суң алса,

Ийтинип өтер анасы,

Гәхий шөлде өлди ме,
Гәхий көлде өлди ме,
Гәхий отқа тусты ме,
Гәхий суўға кетти ме,
Мен сордың тапқан баласы?

Жылап қалған артында,
Мендей бахты қарасы.

- деген сөзлери мениң кеўлимди босатайын деди. Дуньяда Ана дегеннің ҳеш теңи жоқ ғой! Усыған қарағанда, баланың атаға, анаға ететуғын хызметини қандай шеги болсын! Өзинди тәрбиялап, ақ сут берген анаңа хызмет етиўден, оны хурметлеўден жоқары ләззет бар ма?!- деп ойладым.

Жолбарыс мени және армаған ерте берди. Оның бурынғы уясына жақынладық.

Бул жерде бир улкен өзек бар еди. Дәрияның жақындағы тасыўында соннан суў өтипти. Айналып өтермен бе десем, ҳеш айналып өтиўдин итималы жок екен.

Жолбарыстың уясы суўдың ортасында атаўлап қалыпты. Бир ўақытлары жолбарысқа қарасам, ол маған қарап сыңсып, жалт-жулт уясы бетке қарай береди.

Мен жолбарыстың баласының атаўлап қалғанына, суўға тусиўге өзиниң тискинетуғынлығына, мени шақырғандағы нийети – баласын алып берман шығыў екенлигине анық тусиндим. Жолбарыстың бундай суўдан қорқатуғынын билгенде былтырдан бурнағы жылда тырбанлап қаша бермейтуғын едим ғой деп кулимсиреп, баяғы жолбарысқа бенде болғаным есиме тусты.

Дәрхал шешинип суўға тустим. Суў терең екен, азлап жузиўге туўра келди. Аржағына өтип, жолбарыстың уясына қарап журдим. Оған жақынлар-жақынламастан-ақ, қулағыма талып-талып зорға шыққан жолбарыстың қарлыққан даўысы келди.

Жетип бардым, есикти ашып ишке кирдим, жолбарыстың баласы улкенлиги уш айлық кушиктей болған екен. Қансылаўға, турыўға дәрманы жоқ, сықылы қашқан. Шамасы уш-төрт куннен берли аш болса керек. Қушақлап суўға алып келдим. Суўдың аржағында анасы пақырдың еки көзи төрт болып, сыңсып тыпыршылап ҳеш жерде тура алмай жур. Сол қолыма көтерип суўдан аман-есен жузип өттим. Жолбарыстың алдына баласын

усындым. Ол баласын ийискеп, жалап атыр. Баласы хэлсиреген куши менен анасының емшегин нуқып-нуқып емип атыр. Бул көриниске қарап турып кийиниўди де умытыппан.

Кийинип отырғанда:

«Асқар-асқар таўлардың,
Панасы болмас атадай,
Мушки менен эмбердің.
Ийиси болмас анадай,
Шекер менен шербеттин,
Мазасы болмас баладай!» -

деп ата-баба дуп-дурыс айтып кеткен ғой, - деп ойладым.

Мен кийинип болып та бир он минуттай кутип хэм оларға қызықсынып қарап отырдым.

Бир ўақытлары жолбарыс баласының белинен тиследі де маған бир қарап қойып жүре берді. Мен және изине еребердим. Бағанағы жаңадан соққан уяға келип тоқтады. Баласын ишине апарып қойды да, өзи қасына жаты.

Бул сапары жолбарыс маған бир-еки қарады. Оның туринде маған сансыз рахмет айтқандай белги көринді.

ЖОЛБАРЫС ПЕНЕН АЙҚАСТЫМ

Мени сизлер жолбарыс пенен айқасқан болса, бир дәў адам шығар, ямаса айтайын деп отырғаны өтирик ғой деп уйғарыўыңыз мумкин. Бирақ «ебин тапқан еки асар» дегендей, буның да рети болды, сонлықтан мениң гуресимде хешқандай шеек жоқ. Оның хасла өтирик емеслигине инаның!

Жазғы «Топан тасыў» кунлери ким Ақдәрьяны жағалап журип көрсе, ол кутә жақсы биледи. Суў дәрьяға сыймай, еки жағасына жайылады. Суў дәрьядан 100-200 қәдемдей ески қашыларға барып тиреледи.

Бул ўақытлары сазан, суўен балықлар сайыздағы шөп арасына шығады. Қызық көремен деушилер азандағы шашырап шыққан кун менен бирге турып, жағаға шықса, адам айтқысыз қызыққа батады.

Ақдәрьяның қырмашасына балық услаўға келгениме бираз кун болды. Усы қызық пенен уйге қайтыўды да умытыппан.

Бир куни, бирдейги әдетим бойынша қолыма шанышқымды алып, қырмашадан балық шаншыўға бираз жолдасларым менен ерте турып киригим. Еки сааттай ўақыттың ишинде отызға жақын сазан шаншып алдым.

Бир нәхән сазан қашып киятыр. Мен де суўды шамбырлатып куўып киятырсам, ол өзін қалың урықлықтың арасына урабергенде шанышқымды атып жибергеним, тап қарсы алдымнан бир жолбарыс өзін маған қарап атты.

Оның алдыңғы еки аяғы ийинимнен асырылып тусты. Мен де белинен кушақлай алдым. Тарақ алып, басымды ийегине тығып, хеш жаздырмадым. Кушимнің барынша ийзеп қыса бердим. Дәслеп ғаңырлап урсе де, шексиз абай етип умтылса да, есабынан жаңылған алыпсатардай бурынғыдай айбарақламады. Мен де кушағымды хеш жаздырмадым. Шамалаңымнан жолбарыстың бели сынбаса да бержағы болды-аң деп ойладым.

Хәртурли қыял келип кетти. Егер усыдан жиберип қалсам алдыңғы аяқлары хешнәрсеге илинбей куйинип турған жолбарыс пыт-шытымды шығарып, ашыұын тарқатар деп ойлайман. Ямаса жолбарыстың бир қәсийети, ол дәслеп бир нәрсе ислеу нийетинде урынып, оннан өзинің шамасын жаңылсып, дегени болмаса өз жөніне кете береди-мис дегенди еситетуғын едим. Яки бирнәрсеге куши жетпей қайтса да мәртлик етип, текке урынбай, сыр бермегендей болып өз жөніне журебереди десетуғын еди.

Кел, тәуекел, жиберейинши дәуимнен сол алды бетине қарата жиберип, өзим кейин бетине шығып едим, жолбарыс бурылып та қарамады, хешнәрсе билмеген, сезбегендей болып, туұра алдына сайыз суұда алдым-адым журип кете берди. Мен бул аұхалға хайран болыұым менен жолбарыстың соңынан қарап қала бердим.

Бул ұақыяны көрип, алыста мени нақ өледи деп жыласып, қорқып турған жолдасларым да қасыма келип:

- Сен нағыз палұансаң ғой. Барып турған батыр екенсең, бизлер жолбарыс пенен алыспақ туұе сениң алысып турғаныңа қорқып турдық! – дести.

Мен оларға:
«Ебин тапқан еки асар,
Көзин таұып ис қылған,
Уйшик-уйшик қырдан асар!» - дедим.

ҒАЗ АТПАҒА БАРҒАНДА

Қырмашадан шанышқы менен балық аұлаұды да қойдым. Сол Ақдәрьяға жақын Қаратерең деген жерде уйрек, ғаз, қасқалдақлар бығын жығын дегенди еситтим.

Мылтығымды арқалап Қаратереңге жол алдым, өмиринше мергеншилик етип киятырған Нурлыбай ғарры менен таныс едим. Ол киси кутә атыұға шебер, гөзлегенин қуры жибермейтуғын, қатаң мерген адам еди. Ушарға атса да хәр оғына еки-ушин жалпылдататуғын еди.

Буннан жети-сегиз жыл бурын екеұмиздің аұға шыққанымыз есимде. Тап усы Қаратереңнің кунбатар тәрепиндеги бир кишилеу қелатқа келип

едик, ортасындағы кишкене ғана айдынында онлаған ғаз таранып отыр екен. Екеўмиз дәрхал букқы тасладық. Куле шырай берип хәм кумарланған туринде маған қарап:

- Шырағым балам, сен мениң қызығыма кара, - деди, әлбетте, жасы уллы адамның сөзин жығыўға болама, сонша кумартып турыўыма карамастан:

- Әжеп, болады, - дедим. Сөйттим де оның қызығына қарадым.

Ол басына улкен етип урықтан саяман усатып орап алды. Алдынан урықтан тикесине-тикесине қалың тубинен белбеўине өткерип шанышты. Тап урықтыңқалың жериндей болды. Ол хәтте мылтығын да урыққа орап, атыўға гөзлеген алға тутты. Сөйтти де тереңлиги бир гездей суўға тусип, алға журис етти. Алдан қарағанда Аралдың шет-шебиринде қамыс, урықлар тубири менен шоқ-шоқ болып ығып жүреберетуғын бир көшпели қопадай болып көринди. Ол сылт етпестен кетип баратыр. Ғазларға 70-80 адымдай жер қалды, мен қызығыў менен шыдай алмай қарап турман.

Ғарры-мерген тоқтады. Атыўға гөзледі. Сизлер инаныңыз. Ғарры уш атқанда, отырған тоғыз ғаздың биреўи де аман кете алған жоқ. Ғарры бир атқанда бесеўин, екінши атқанда ушеўин, үшінши атқанда ушып баратырған биреўин сулайтты.

Қуўанғанымнан қасына барып, ғаррыны қушақлай алдым. Оның көпти көрген, сөйтсе де жыйрықлвры онша көп емес, кунге куйреген жузи маған кута ысық көринди.

Мине соннан берли бул ғарры мергенди өзимнің устазымдай көремен.

Нурлыбай ғарры сол куни мени жибермей сыйлап қонақ етти. Ғаз гөшин асып та, куўырып та берди.

Ертеңине екеўимиз көлге және шықтық. Саўысқандай көлден көлге аўыстық. Шыжғырған тус болды. Еле мен уш, ол еки қасқалдақтан басқа оң лы хешнәрсе таппадық. Неде болса алға жүребердик.

Бир мәхәлде қарсы алдымызда еки ғаз көрдик. Биреўи жуз қәдемдей арыда. Дәрхал букқы тасладық. Мен алда, ғарры артымда жер баўырлап киятырмыз. Мениң еки көзим ғазда, хеш жаққа қарамастан, алағада болмастан киятырман. Биздерди бийиклиги бир гездей пишенликлер көрсетпей киятыр.

Ататуғын жерге жақынлай бергенимде ғарры кийимимнен тартып:

-Тоқта, Тоқта, кейин қайт! – дегендей болды.Бирақ бул мәхәл атпай кейинге шегинетуғын мен бе! Тыңламай алға жүребердим. Бир мәхәлде ататуғын болып тоқтадым. Мылтығымды туўырылап нышанаға жаңа мингизип, шурппени тартып жиберейин деп қарасам алдымдағы ғаз жоқ. Хәў, қалай, жаңа ғана тур еди ғой,- деп сәл тикленип қарасам, ғазды бир жолбарыс алып кетип баратыр. Екіншисине қарасам, ол аржағына қарап

ушып баратыр. Бос қалмайыншы деп екіншісін гөзлеп атып жибергеним, жалп ете тусты. Атқан ғазды алайық деп артымдағы ғаррыға қарасам, оның туси өзгеріп маған сыбырлады да:

- Айттымғой, жолбарыстың изин бағана сени турткенде-ақ көріп едим.

Сен тыңламадың – деди. Мен оның қасына келе бергенимде және, ол:

- Дуньяда жолбарыстай шалт мақлуқ жоқ шырағым! – деди. Мен оған уялған тек турмас деп:

Жигитлер неге сондай шалт болмайды екен? – дедім. Ол кулимсиреп хәм басын қасып:

- Әлбетте, жигитине байланыслы ғой, - деди. Сөйтіп, атылған жалғыз ғазды алып кейінге қайта бердик.

ЖОЛБАРЫСТЫҢ ТУЙЕГЕ МИНГЕНИН КӨРДИҢ БЕ?

«Мазандаран тоғайларындағы маймыллар ешекке қызықсынып минеди. Маймыл услаушылар ешектің арқасына желим жағып, айдап жибереди. Маймыллардың уш-төртеуі мингесип айдай береди. Сөйтіп, маймыллардың куйрықлары ешектің арқасына жабысып қалады. Соннан соң маймылларды аңсат ғана услап алақояды екен» - дегенди еситетуғын едик.

Ал, маймыл ойнатыушылар өзинің ойыншы маймылларын ешегинің артына мингестиріп алып жургенин талай көрдик. Оннан басқа хайуан хайуанға минип жур екен дегенди мен тууе, сизлер де еситпеген шығарсыз.

Бирақ, мен сонша мергеншилик етип журип, өмиримде бир мәртебе ғана жолбарыстың туйеге минип шауып жургенин көрдим.

Бул қызық уақыя еле есимнен шықпайды. Ол уақытлары бизиң ауыл Қиятжарған – Шоманай деген өли арнаның аяқ жағында болатуғын еди.

Ауыл арнаның арқа тәрәпине орналасқан. Ауылдың алды арнаға барғанша бағ. Көбинесе ерик ағашлары.

Арнаның кубласы бурын егислик болып, хәзир хеш нәрсе жоқ, топырақлы майдан.

Бул уақыя тап ерик пискен кунлери ғана гезлескен еди. Ериклердің ишинде қырқ-елли жыл жасаған улкен ерик бар еди. Ууылжып қызарып пискен екен. Минип, шақасынан өз қолым менен узип жеуди ышқы еттим де, өрмелеп шығып, узип жеп турып, арнаның кубла тәрәпине көз жиберсем, жантаққа тойып, арнаға онша қашық емес жерде бир туйе шөгип жатыр екен. Туйениң арт жағынан әсте-ақырынлап киятырған ийт пе екен десем,

жолбарыс екен. Барлық интам сонда болды: әттең мылтығым алыста хәм тайын оғым да жоқ. Диңкемди куртты.

Сонша жыл мергеншилик етсем де, усундай ойда жоқ аўхал ушын оқ таярлап қоймағанымға өзиме-өзим урыстым. Илаж жоқ. Кейин не болар екен деп қарап турман.

Жолбарыс туйениң оңжағын қолайлап келип, туйеге өзін атты. Туйениң бержағы ойпаўыт болғанлықтан, жолбарыстың артқы аяқлары жерге тийе қоймады. Туйе бирден тургелип кетти. Жолбарыс өркештен тилеуи менен салбырап тура берди. Туйе ақырыўы менен аўылға киятыр.

Бул ўақыяны көрген аўыл адамдары, бала-шаға, улы-шуўда, қым-қуўыт қорқысып, туйеге кесек жаўдырып қуўа баслады.

Туйе байгус жан ашыўы хәм қорқыўы менен елден хеш айрылғысы келмейди, урса да қайтып аўылға тығыла береді, аўылды уш айналды. Ақырында, аўылды жағалай арқа бетке шықты. Ол бетте ески ўақытларда қазылған уралар бар еді. Туйениң аяғы бир ураға тайып азлап сурнигип жығыла жазлап еді, жолбарыстың салбырап киятырған артқыаяқлары жерге тийди. Аяғы тийиўден жолбарыс туйени ылақтырды. Туйе 3-4 аршындай жерге көтерилип, жерге жалп ете қалды. Сөйтти де жолбарыс хешнәрсе менен иси болмай, ақырынлап жөнине кетеберди.

Туйе сеспей қатып, өлип қалды.

Бул ўақыяға бир мен емес хәмме халық болып хайран қалдық...

СУЗЕЎИК БУҒА

Бизиң сол аўылда тағы да бир хайран қаларлық ўақыя болды. Падада журген кутә сузеўик, хешкимге куш бермейтуғын бир буға бар еді. Өзин көргениңизде де журегиң суўлайды. Пил ме екен дейсең. Көзлери масаладай жанған. Қабақлары уйилген. Шақы өгиздикинен узын емес, келте ғана. Бирақ тик, кутә нық. Аўзында көбик, жараған улуктей.

Өзинен басқа буғаны, өгизди көреғойса бес жуз қәдем жерден өкиринип, шыңғырып, төменнен гөзлеп келеді. Оның менен хешқандай буға, ең ири өгизлер де тиресип сузисе алмайды. Қашып қутылса қутылғаны, болмаса путкил аўыл болып зорға арашалап алады. Болмаса майырады, ямаса өлтиреди.

Адамлар да оннан өлердей қорқады. Егер шебине шықсаң тырқыртаып қуўады. Сузип, пәтпелектей ушырыўдан да қайтпайды.

Адамлар оған «адамхор буға, сузеўик буға» деп ат қойыпты. Сонлықтан да адамлар оған тиймейди. Көрген жерде «хәўкем, хәўкем» деп, еркелетип өтебереди. Бирақ оның сонша ашыўлы, сузеўиклигине қарамастан, оны хәмме адам жақсы көретуғын еди. Оны маллардың еркеси, сәни десетуғын еди.

Кеште қорасына келсе келеди, келмесе және бир қораға барады, болмаса аўыл арасында-ақ жүре береди. Ийеси бийшара соңғы 3-4 жылдың ишинде бир де мәртебе шақына жип тийгизе алған емес. Бирақ та хеш ўақытта ол аўылдың малларынан айрылған емес. Далада да жалғыз қалмайды. Аўылдың маллары менен азанда қосылып, кеште қайтып келеди.

Бир кунлери сузеўик буға еки кун удайына аўылға келмеди. Падашы да састы, қайда қалғанын билмеди. Аўылда оны тек ғана ийеси емес, хәмме жоғалтты. Ол сузеўик буға аўылдағы маллардың сәниндей көринди. Баладан-шаға хәмме қайғырысты. Хәттеки падашы да:

- Мениң дузде жүргендеги сүйенишим еди, малға хешкимди жолатпайтуғын еди – қапа болды.

Бизлер көп адам болып ушинши куни азанда излеп кеттик. Аўылдан 4-5 шақырымдай жер астық. Ақырында табалмай, Қият жарғанның иши менен киятырсақ, излеп жүрген сузеўик буғамыз бир жерде тик жарды сузип тур. Абайлап қарасақ бир жолбарысты буйиринен сузип қысып тур екен. Шамасы жолбарыс менменлик етип артынан айнала бергенде бул шаққанлық етип сузип, жарға қысқан болса керек, жолбарыстың артқы аяғы жерге тийе алмаған. Екиншиден буғаның шақлары пәт пенен жолбарыстың буйирине өткен.

Бизлерде қорқыныш пайда болды. Егер жолбарыс тири болып босанса, хәммемизди кул-талқан етеди деп ойладық. Неде болса «хәўкем, хәўкем» деп бизлер буғаға жақынлап бара бердик. Елли кәдемдей жақын барсақ жолбарыс өлген екен. Бизлер хәўкемлеп және де жақынластық. Сузеўик буға бизлерге арқа сүйеди ме, әйтеўир шақын тартып алды, кейин сәл шегинди де қулады. Бизлер, «хәўкем, жәниўарым» деп қасына бардық. Бизлер барғаннан-ақ буға ширенип, бир дем алды да жан тапсырды. – Уш кун удайына жолбарысты қысып ушлап турып, хәл-дәрманы қурыған ғой! – деп болжадық. Бизлер жолбарысты сузип өлтирген кушине тәсийин қалсақ та, оның өлип қалғанына қапа болдық.

МЕНМЕНЛИК ЗАЎАЛЫ

Бир кунлери Таллық болысына караслы Муйтен елаты – жолбарыс бизлерге кун бермейтуғын болды, мал-хәлимизди қоймады, енди адамға да аўыз салайын деп киятыр. Буның хәлекшилигинен журтлар пақыр-пуқарашылығынан қалды.Буның бир шарасын көриўиңизди сораймыз», - Төрткулдеги приставка арыс жиберипти.

Пристав бул арызға езиўи қулағына жеткенше, көз жас шыққанша ишек-силеси қатып кулипти.

Аңшылықты жақсы көретуғын Александр Злобин деген отряд баслығы бар екен. Соны шақырыпты хәм оның отрядындағы жергиликли жағдайды жақсы билетуғын бираз нөкерлерди де шақыртып:

- Бир жолбарыс Таллық болысында елди булдирип атырыптымыш, бул рас па? – деп сорапты. Жергиликли нөкерлер де биразы, - дурыс шығар. Егер жолбарыс өшиксе, хеш нәрсени тыңламайды. Адамды да малды да қыйрата береди, - деп жуўап берипти.

- Онда бул арыздың жөни бар екен ғой, - деп муртын сыйпап көзин алартыпты.

Александр Злобин шаққанлық пенен орнынан турып:

- Тақсыр, усы операцияны маған тапсырыўыңызды сорайман, - деп сораныпты.

Сонда пристав Злобинге, - отрядыңыз бенен барып қайт, ел тынышлансын, - деген екен.

Александр Злобин орта жасларға жақынлаған, хешбир урысларда болып көрмеген, кеңседе, хожалық жақларында ислеп офицерлик чинге ийе болып журген сыпайы жигит еди. Аңшылықты жақсы көрген менен бирақ қырғаўыл, қоян, уйрек, ғаздан басқа хешнәрсе аўлап көрмепти. Оны да өзиниң отряды менен аўлайды екен.

Бирнеше кун журип, Злобин отряды менен Чимбайға келипти.

Қайдан еситкенин билмеймен, бир кунлери мени шақырып адам келди. Дәрхал қарыўым менен Злобинге келдим. Оны мен бурыннан танийтуғын едим. Ол маған бул аўхалды баян етти де:

- Сен бизлерди баслап бар! – деди. Аңшылық десе турмайтуғынымды билесизлер ғой, баслап жөнелдим.

Ертеңине жолбарыстың булдирип атырған елатына келдик. Растан да елдиң жолбарыстан мықлы қәўпи бар екен.

Адамлар бизлерге жолбарыстың қайда екенін көрсетті. Жолбарыс көлге жақын қалың қамыслықтың арасында екен. Мен Злобинге жолбарыстың сондай шаққан хәм кушли хайұан екенін, жолбарысты атыў, өлтириу ушын өзинен де бетер шаққанлық, тапқырлық талап етиледі, - деп және жолбарыстың бираз қәсийетлери, минезлери туўрасында айттым. Ол:

- Чепуха, қолда жарақ турғанда, сонша отряд пенен бир хайұанды ата алмай неси бар, - деп отрядына, - мениң артымнан сап тартып журесизлер, мениң рухсатымсыз атпайсызлар, - деди.

Хәмме Злобинниң изине ерип киятырмыз. Бир ўақытлары жолбарысты көрдик. Жолбарыс жалаңлап, еки көзин бизлерден айырмай отыр екен. Злобин қолда наганы менен туўры тартып киятыр. Жуз қәдемдей жер қалды.

- Кимде-ким менсиз атады екен, оны атып таслайман. Усы жерде бәриң де тоқтаң, мен өзим атаман, - деди. Мениң шыжа-пыжам шықты:

- Жалғыз бармай-ақ қойың, хәзир усы жерден-ақ өзим бесатар менен атып берейин, жолбарыс атылған оқтай шаққан болады, - десем, кеўлине аўыр алайын деди. –Чепуха –деўи менен өжетленип, жалғыз өзи жолбарысқа қарай журди.

Жолбарысқа Злобин қырқ қәдемдей жақын барды. Ол жолбарыстың қуйрық бети таманлаў жағынан баратыр. Жолбарыс болса, сыр бермей, Злобинди көрмегендей, Тек көзиниң қыйығын салып қояды. Және он қәдемдей жақынлай бергенде, жолбарыс жылдырымдай болып Злобинге өзін атты. Оның оң қолынан тислеп, жарақ-парағы менен қосажерге былғап урды. Екеўи алыса кетти. Бизлер илажсыз жақынлап бардық. Атайын деп умтыла бергенімде, биреў артымнан қолымды услап тоқтатты. Өзинен команда болмағанша атыўға болмайды, - деди. Мениң жаным оннан беттер ашыды. Злобинди тақлап, жолбарыстың бизлерге де тийисиўине сөз жоқ деп гуманландым. Олар еле қутырған ийттей айқасыўда. Бир мәхәлде:

- Ақымақлар атыңлар! – деген Злобинниң сести шықты. Хәмме мылтық гөзледі. Бирақ Злобинге тийип кетеме деп қәўипсинип, ҳешким ата алмай тур. Мен көп ойланып турмадым. Жолбарыс кеселеп Злобинниң устине шығбергенде, жолбарыстың кулақ шекесине берип жибердим. Жолбарыс арт бети менен жети-сегиз аршын жерге секирип тусті де, қайтып тура алмады. Биреў қуйрық бетинен және атты. Соның менен қулады.

Злобин қанға былғасыуы менен бизлердің артымыздан: - өлди ме?! –деп дауыслап, тикленейін десе қолларын ала алмай отыр екен. «Өлди» дегеннен соң жайласып отырып, қолының ауырғанын сезе баслады.

Бизлер оны қоршап алдық. Оң қолын жолбарыс мылжа-мылжа етипті.

Мен оған кулип:

- Чепуха, питип кетеди. Төрткулге барсаң бир айда жазады, - дедим. Ол мениң сөзиме тусинди де:

- Дурыс! – деди хәм тийдириңкиреп айтқаныма қызарып кетти.

ЖОЛБАРЫС МЕНИҢ СӘЛЕМИМДИ АЛДЫ

- Саған-ақ жолбарыслар ушыраса бере ме, сениң жолбарысты тартатуғын магнитің бар ма, ямаса сеннен басқа мергеншилик етип жүрген адам жоқ па? – деп жора-жолдасларым таңланатуғын шығар.

Мениң өзим де усыған хайранман. Бул жақларда жолбарыс не жесин, деп басқа бир жақларға кетсем де, майданшылық узақ жақларда жүрсем де келебереди.

Гузек кунлердің биринде, Қууанышжарманы жағалап қоян, қырғауыл атпақшы болып, ерманы жыңғыллардың арасы менен киятырсам топаторыстан алдымнан тилин салаңлатып киятырған жолбарыс ушырасты. Ол да, мен де бул ойда болмаған ушырасыуға турып қалыстық. Екеуимиздің арамызда он кәдемдей-ақ жер бар.

Жолбарыс шоңқайып отырды, бирақ, нәзери менде, ырылдауы пәтли.

Ийинимнен мылтығымды алайын десем, қолға алып гөзлеймен дегенше мениң исимди питириуи мумкин. Қарсыласыудың хеш илажы жоқ болды. Дәрхал қол қаусырып еңкейип: - шерим-шерим, жаныуар! – деп сәлем берип, сол турысымнан хеш бурылмастан кейин шегине бердим.

Мен еки жуз, уш жуз кәдемдей жерге кеткенше сол отырысында отырып қалды.

Мен де сәлемимди алғаннан соң, маған хеш зиян етпегени ушын оған тиймедим.

Қәуендерлик еткен: Әмет хәм Айымхан Шамуратовлар үй музейи
директоры Айымгүл Шамуратова

Баспаға таярлаған: Азат Сейдеметов филолог оқытыўшы.

Редакторлаған: Идрисов Абдусалим ҚМУ оқытыўшысы.